

گذری بر تاریخ و نظری بر جغرافیای کلانشهر اراک

دکتر بهمن عسگری

سمیه عدالی

انتشارات نویسنده

۱۳۹۷

سرشناسه	: عسگری، سهراب، ۱۳۵۱ -
عنوان و نام پدیدآور	: گذری بر تاریخ و نظری بر جغرافیای کلانشهر اراک/تالیف سهراب عسگری، سمیه عبدلی.
مشخصات نشر	: اراک: نشر نویسنده، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۲۷۶ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۲۵۹-۲۱۷-۰ : ۲۹۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۶۵.
	: اراک
موضوع	: Arak (Iran)
شناسه افزوده	: عبدلی، سمیه.
رده‌بندی نگره	: ۱۳۹۷ ع ۵ / ۲۰۷۳۲ DSR
رده‌بندی دیویی	: ۲۹۵۵/۱۳۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۴۷۸۵۶

گذری بر تاریخ و نظری بر جغرافیای کلانشهر اراک

دکتر سهراب عسگری و سمیه عبدلی

ناشر: انتشارات نویسنده

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: نویسنده

صفحه‌آرا: طیبه خانقائی عراق

طراحی جلد: قاسم احمدی

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰

بها: ۲۹۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۵۹-۲۱۷-۰

حق چاپ برای مؤلفان محفوظ است.

نشانی: اراک - خیابان دانشگاه - احسان ۱۸، پلاک ۱۴۵-۱۰

کدپستی: ۳۸۱۷۸-۷-۶۵۸۷ تلفن: ۳۴۶۵۵۴۴۳-۰۸۶

www.nevisande.org

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات جغرافیایی.....	۲۱
مقدمه.....	۲۱
۱- موقعیت جغرافیایی کلانشهر اراک.....	۲۲
۱-۱- وضعیت، توپوگرافی و ژئومورفولوژی شهر اراک.....	۲۵
۱-۱-۱- ویژگی‌های اقلیمی کلانشهر اراک.....	۲۷
۱-۲-۱- بارش.....	۲۸
۱-۳- وضعیت کوه‌ها.....	۳۲
۱-۴- جنس خاک.....	۳۳
۱-۵- مشخصات عمومی آب و هوا.....	۳۶
۱-۶- مطالعه‌ی شبکه‌ی هیدرولوژیکی.....	۳۶
۱-۷- پوشش گیاهی شهرستان اراک.....	۴۰
۱-۷-۱- گیاهان خودروی (مرتعی) اراک.....	۴۱
۱-۷-۲- گیاهان دارویی و منطقه‌ی پراکنش آن‌ها در اراک.....	۴۲
۱-۷-۳- پوشش گیاهی انسان کاشت.....	۴۳
۱-۸- زندگی جانوری.....	۴۵
۱-۹-۱- خطرات طبیعی و کلانشهر اراک.....	۴۸
۱-۹-۱-۱- مهم‌ترین گسل‌های بنیادی پیرامون شهر اراک.....	۴۹
فصل دوم: اراک و تحولات تاریخی آن.....	۵۳
مقدمه.....	۵۳
۱-۲- معرفی و وجه تسمیه شهر اراک.....	۵۴
۲-۲- تاریخ پیش از اسلام منطقه.....	۵۶
۲-۲-۱- منطقه در زمان اسکندر.....	۵۶

- ۵۷-۲-۳- تاریخ پس از اسلام.....
- ۵۸-۲-۴- تاریخ منطقه پیش از بنای اراک.....
- ۵۹-۲-۴-۱- علت شکل‌گیری شهر.....
- ۶۳-۲-۵- دلایل ایجاد اراک.....
- ۶۳-۲-۵-۱- امنیتی و اجتماعی.....
- ۶۵-۲-۵-۲- اقتصادی.....
- ۶۶-۲-۵-۳- طبیعی.....
- ۶۶-۲-۶- تاریخ پس از بنای اراک.....
- ۶۹-۲-۶-۳- محلات تاریخی کلانشهر اراک.....
- ۷۱-۲-۶-۴- چگونگی تأمین آب شهر.....
- ۷۱-۲-۷-۱- محلات‌های سلطان‌آباد.....
- ۷۱-۲-۷-۱-۱- قنات قفی (قنات شهر معروف به قنات سپهدار).....
- ۷۲-۲-۷-۲- قنات مسترف.....
- ۷۳-۲-۷-۳- قنات خاکباز.....
- ۷۳-۲-۷-۴- قنات خان حاکم.....
- ۷۴-۲-۷-۵- قنات میرزا سید احمد، یا قنات وزیری.....
- ۷۵-۲-۷-۶- قنات ده.....
- ۷۵-۲-۷-۷- قنات آزاد مرزآباد.....
- ۷۶-۲-۸- منطقه اراک در سال ۱۲۰۰.....
- ۷۶-۲-۹- سلطان‌آباد در دوره مشروطه.....
- ۷۸-۲-۱۰- جنگ جهانی نخست.....
- ۷۸-۲-۱۱- سلطان‌آباد در قحطی بزرگ.....
- ۸۰-۲-۱۲- جنگ دوم جهانی.....
- ۸۱-۲-۱۳- گسترش افقی شهر اراک.....
- ۸۱-۲-۱۳-۱- از سال ۱۳۱۶ تا سال ۱۳۳۵.....
- ۸۲-۲-۱۳-۲- گسترش اراک از ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۷.....
- ۸۵-۲-۱۳-۳- اراک از ۱۳۵۷ تا کنون.....
- ۸۷- فصل سوم: جغرافیای انسانی کلانشهر اراک.....

۸۷	 مقدمه
۸۸	۱-۳- زبان و نژاد مردم کلانشهر اراک
۸۹	۱-۱-۳- برخی واژگان اراکی
۹۰	۱-۳-۲- کنایه‌ها:
۹۱	۱-۳-۳- ضرب المثل:
۹۳	۱-۳-۴- چیستان‌ها:
۹۳	۲-۲- دین و مذهب
۹۴	۳-۳- تحولات جمعیتی کلانشهر اراک از ابتدا تا کنون
۹۴	۱-۳-۳- جمعیت و مسائل جمعیتی اراک
۹۷	۳-۲- ساختار جمعیتی کلانشهر اراک و تفکیک مناطق آن در سالهای اخیر
۹۸	۳-۳-۲- خانه‌ها: جمعیت اراک بر حسب ساکن و غیر ساکن در آبان سال ۱۳۹۵
۹۹	۴-۳- خصوصیات جمعیتی و اجتماعی شهر اراک
۱۰۱	۵-۳- تحولات اداری- سیاسی
۱۰۴	۶-۳- شکل‌گیری فرهنگ و آموزش در اراک
۱۰۶	۳-۶-۱- مدارس علوم دینی
۱۰۶	۳-۶-۲- وضعیت تحصیلات در کلانشهر اراک
۱۰۹	۳-۷- آموزش عالی
۱۰۹	۳-۷-۱- تاریخچه آموزش عالی
۱۱۰	۳-۷-۲- مراکز آموزش عالی کلانشهر اراک
۱۱۱	۳-۸- روزنامه‌های منتشر در اراک
۱۱۳	فصل چهارم: زیرساخت‌های شهری کلانشهر اراک
۱۱۳	 مقدمه
۱۱۴	۴-۱- محلات شهری
۱۱۴	۴-۱-۱- منطقه یک
۱۱۵	۴-۱-۲- منطقه دو
۱۱۶	۴-۱-۳- منطقه سه
۱۱۷	۴-۱-۴- منطقه چهار
۱۱۸	۴-۱-۵- منطقه پنج

- ۲-۴- زیرساخت‌های ارتباطی کلانشهر اراک ۱۲۰
- ۱-۲-۴- بزرگراه‌ها ۱۲۰
- ۲-۲-۴- خیابان‌ها ۱۲۰
- ۳-۲-۴- میدان‌ها ۱۲۰
- ۴-۲-۴- پل‌ها ۱۲۰
- ۵-۲-۴- بلوارها ۱۲۱
- ۶-۲-۴- تقاطع‌های غیرهمسطح ۱۲۱
- ۷-۲-۴- محله‌ها ۱۲۱
- ۸-۲-۱- وسعت شبکه معابر سواره اراک ۱۲۱
- ۲-۴-۱- صراط‌های اصلی و فرعی شهری کلانشهر اراک ۱۲۳
- ۴-۱۰- حمل و نقل عمومی در کلانشهر اراک ۱۲۴
- ۳-۴- زیرساخت‌های بهداشتی و درمانی ۱۲۶
- ۱-۳-۴- مراکز درمانی کلانشهر اراک ۱۲۶
- ۲-۳-۴- بیمارستان‌ها و مراکز بهداشتی و درمانی کلانشهر اراک ۱۲۶
- ۳-۳-۴- درمانگاه‌های شهر اراک ۱۲۹
- ۴-۳-۴- مراکز جامع و پایگاه‌های خدماتی ۱۳۰
- ۵-۳-۴- داروخانه، آزمایشگاه‌ها، مراکز توان بخشی، مراکز فیزیوتراپی و اورژانس اراک ۱۳۱
- ۴-۴- زیرساخت‌های فرهنگی، اجتماعی و تفریحی کلانشهر اراک ۱۳۱
- ۱-۴-۴- مساجد و حسینیه‌های کلانشهر اراک ۱۳۱
- ۲-۴-۴- کتابخانه‌ها، فرهنگسراها و کانون‌های فرهنگی کلانشهر اراک ۱۳۲
- ۳-۴-۴- فرهنگسراها و کانون‌های فرهنگی و تربیتی کلانشهر اراک ۱۳۳
- ۴-۴-۴- سینما و تئاتر اراک ۱۳۴
- ۵-۴- زیرساخت فضای سبز کلانشهر اراک ۱۳۶
- ۱-۵-۴- فضای سبز ۱۳۶
- ۲-۵-۴- فهرست پارک‌ها و فضای سبز شهر ۱۳۸
- ۳-۵-۴- پارک‌های جنگلی اراک ۱۳۸
- ۶-۴- زیرساخت‌های بنیادین کلانشهر اراک ۱۴۱
- ۷-۴- سایر زیرساخت‌ها ۱۴۴
- ۱-۷-۴- کشتارگاه، میدان تره بار، خودرو حمل زباله، ایستگاه آتش نشانی و پارک‌های عمومی ۱۴۴

۱۴۵	۲-۷-۴- آرامستان‌های اراک
۱۴۶	۳-۷-۴- آرامستان سنجان
۱۴۷	۸-۴- مراکز خدماتی و فروشگاهی
۱۴۷	۱-۸-۴- بازار اراک
۱۴۷	۲-۸-۴- فروشگاه‌ها
۱۴۷	۳-۸-۴- پاساژها
۱۴۹	۴-۸-۴- رستوران‌ها
۱۵۰	۹-۴- زیرساخت‌های اقتصادی-صنعتی کلانشهر اراک
۱۵۵	فصل پنجم: آئین‌ها و آداب و رسوم کلانشهر اراک
۱۵۶	۱-۵- آیین‌ها و سنت‌های کهن و باستانی در اراک
۱۵۷	۱-۱-۵- جلد نایب نوروز در اراک
۱۶۳	۲-۵- آیین‌ها، برانی، اسلامی
۱۶۶	۳-۵- ماه محرم در اراک
۱۶۶	۴-۵- سوغات اراک
۱۷۱	۵-۵- پیشه‌های مردم اراک در برنارن گذشته
۱۷۲	۱-۵-۵- پیشه‌های متروک اراک
۱۷۵	۶-۵- غذاهای محلی
۱۷۵	۱-۶-۵- آبگوشت کشک (دوگوله دوغدار)
۱۷۵	۲-۶-۵- آبگوشت ساده، دیزی (دوگوله)
۱۷۵	۳-۶-۵- غذاهای فصلی اراک
۱۷۶	۷-۵- بازی‌های محلی
۱۷۷	۸-۵- پوشاک مردم اراک
	فصل ششم: اماکن تاریخی - فرهنگی، مذهبی و گردشگری کلانشهر اراک
۱۸۱	
۱۸۱	مقدمه
۱۸۳	۱-۶- بازار سرپوشیده اراک
۱۸۷	۱-۱-۶- ویژگی‌های منحصر به فرد بازار
۱۸۷	۲-۱-۶- مکان‌های موجود در بازار

۱۰ / گذری بر تاریخ و نظری بر جغرافیای کلانشهر اراک

- ۱۹۰-۳-۱-۶ کارکردهای مهم بازار.....
- ۱۹۱-۲-۶ گرمابه‌های تاریخی اراک.....
- ۱۹۵-۳-۶ مسجد و مدرسه علمیه سپهداری اراک.....
- ۱۹۷-۴-۶ کاروانسراها.....
- ۱۹۸-۴-۶-۱ کاروانسرای بازار اراک.....
- ۱۹۹-۵-۶ آب انبارها.....
- ۲۰۱-۵-۶ آب انبار سپهداری اراک.....
- ۲۰۳-۶-۱ خانه‌های تاریخی.....
- ۲۰۶-۷-۶ مکان‌های اقلیت‌ها.....
- ۲۰۸-۸-۶ باغچه طبیعی شهرستان اراک.....
- ۲۰۸-۸-۶-۱ عمارت پیدتانی.....
- ۲۰۹-۸-۶-۲ منطقه یادگار اراک.....
- ۲۱۲-۸-۶-۳ تالاب و کویر میقان.....
- ۲۱۵-۹-۶ موزه‌ها و گنجینه.....
- ۲۱۵-۹-۶-۱ موزه چهار فصل، زیباترین موزه در سطح استان مرکزی.....
- ۲۱۵-۹-۶-۲ موزه سلطان‌آباد در قلب بازار سنتی کاشهر اراک.....
- ۲۱۶-۹-۶-۳ موزه حسن پور اراک در گذر بازار.....
- ۲۱۶-۹-۶-۴ موزه مفاخر اراک گنجینه‌ای از آثار بزرگ.....
- ۲۱۶-۹-۶-۵ موزه جانورشناسی دانشگاه اراک.....
- ۲۱۸-۱۰-۶ جاذبه‌های انسان ساخت.....
- ۲۱۸-۱۰-۶-۱ بوستان‌ها و شهر بازی‌های کلانشهر اراک.....
- ۲۱۹-۱۱-۶ پارک جنگلی اراک.....
- ۲۲۰-۱۲-۶ باغ وحش اراک.....
- ۲۲۰-۱۳-۶ شهر بازی و پارک آبی طوفان.....
- ۲۲۱-۱۴-۶ دره گردو.....
- ۲۲۳-۱۵-۶ تخت سادات کهرود.....
- ۲۲۴-۱۷-۶ پارک و شهر بازی لاله.....
- ۲۲۵-۱۸-۶ ورزشگاه ۱۵ هزار نفری امام خمینی اراک.....

فصل هفتم: کلانشهر اراک: مسائل محیط زیست و افق پیش رو ۲۲۷

مقدمه ۲۲۷

۱-۷- مسائل پیش روی کلانشهر اراک ۲۲۹

۱-۱-۷- محدودیت‌های طبیعی گسترش کلانشهر اراک ۲۳۰

۲-۱-۷- وضعیت و محدودیت منابع طبیعی با تاکید بر آب و شبکه هیدرولوژیکی کلانشهر

اراک ۲۳۴

۱-۲-۱- آلودگی‌های آب و خاک اراک ۲۴۰

۱-۴-۱- آلودگی هوای کلانشهر اراک ۲۴۶

۲-۷- نقش و صنعت طبیعی در تشدید آلودگی شهر اراک ۲۵۰

۳-۷- اراک رافق پیش رو ۲۵۴

۱-۳-۷- اقدام برای رفع مسائل محیط زیستی ۲۵۵

۲-۳-۷- اقدام برای ساماندهی شهری ۲۵۷

۳-۳-۷- اقدام برای توسعه ادغام و جمعیت ۲۵۸

۴-۷- بحران بی‌آبی آیند در فرصت‌های کنونی در کلانشهر اراک ۲۵۹

۵-۷- راهبردهای گریز از آلودگی‌های محیط زیستی در کلانشهر اراک ۲۶۳

فهرست منابع و مآخذ: ۲۶۷

پیشگفتار

علم نقش پرآثری در تاریخ بشریت داشته و برای گشودن پنجره‌هایی بر افق روشنایی و نجات انسان‌ها از تاریکی تلاش کرده است. تحول در عرصه‌های علمی نیز مدیون جسارت و جرات کسانی است که بی‌توجه به هیاهو و جنجال‌های پیرامون خود، در این راستا تلاش کرده‌اند. در نتیجه انسان امروز از یک موتور پر قدرت علمی برخوردار است که می‌تواند از آن به بهترین‌شان استفاده کند؛ حتی نوع بشر خود را مجاز می‌داند از این توانمندی برای رفع مشکلات، کمک‌دهی و نوازش خود هم کمک بگیرد. علم امروز توان لازم برای کمک به انسان در همه زمینه‌ها و بازارها بهینه مکان‌های سکونتی را داراست. مدیریت شهرهای کنونی با اتکا به علم و فناوری پیچیده‌ای گذشته را ندارد؛ اگرچه هر روز که می‌گذرد مشکل جدیدی در شهرها پدید می‌آید اما مدیران شهری با بهره‌گیری از علم و ابزارهای آن بر همه مشکلات پیروز می‌شوند. کشورهای توسعه یافته از توانمندی‌های ارزشمند علمی بهره کافی را می‌برند و کشورهای در حال توسعه تلاش می‌کنند در این مسیر گام بردارند.

روشن است که برداشتن هرگامی که به موفقیت برسد نیازمند شناخت همه جانبه از وضع موجود مکان و شرایط مربوط به آن است. این مهم در مورد کلانشهر اراک هم صادق است و مدیران شهری اراک از چنین رویکردی بهره خواهند گرفت و افق آینده شهر، روشن و جذاب خواهد بود.

کتاب‌گذاری بر تاریخ و نظری بر جغرافیای کلانشهر اراک که اینک چاپ شده و در اختیار شما خواننده گرامی است، حاصل پژوهش بیش از دو ساله نویسندگان آن است که در هفت فصل تنظیم شده است. فصل یکم به کلیات جغرافیای کلانشهر اراک اختصاص

دارد که مقوله‌ای است مهم. در فصل دوم تحولات تاریخی شهر اراک مورد بررسی قرار گرفته است. فصل سوم به جغرافیای انسانی کلانشهر پرداخته و آن را از جنبه‌های گوناگون مورد بررسی قرار داده است. فصل چهارم زیرساخت‌های کلانشهر اراک را بررسی می‌کند. در فصل پنجم آئین و رسوم کلانشهر اراک مورد بررسی و کنکاش قرار گرفته است. فصل ششم به مکان‌های تاریخی و گردشگری اختصاص دارد و فصل هفتم که یکی از مهم‌ترین فصل‌های این کتاب است کلانشهر اراک را در افق آینده مورد بررسی قرار داده است. در این فصل توان‌های جغرافیایی، محدودیت‌های طبیعی و مشکلات محیط زیستی اراک مورد کنکاش قرار گرفته است.

از زمان طرح موضوع کتاب تا زمان انتشار آن بیش از چهار سال طول کشید. پس از جمع‌بندی موضوعی، بیش از ده سال پژوهش گسسته و پیوسته توسط نویسندگان انجام شد. تلاش زیادی صورت گرفت تا اما و اطلاعات مورد استفاده به روز باشند و کتاب جامعیت لازم در خصوص عنوان خود را داشته باشد؛ با تمام این اوصاف اذعان داریم این کتاب دارای نواقصی است که ممکن از نظر و بررسی دور مانده باشند. بطور حتم ارائه دیدگاه و نظر علمی صاحب‌نظران و خوانندگان محترم باعث رفع آن در چاپ‌های بعدی خواهد بود.

در اینجا شایسته است ابتدا از شورای محترم کلانشهر اراک به ریژه رئیس محترم آن جناب آقای فلک‌الافلاکی قدردانی و تشکر گردد. همچنین مجموعه مدیریتی شهرداری که در تکمیل این کتاب نقش داشتند که بدینوسیله از زحمات آنها تشکر می‌شود. از کلیه نهادها و سازمان‌های شهرستان اراک چون شرکت سهامی آب منطقه‌ای اراک، شرکت آب و فاضلاب، بنیاد ایران‌شناسی، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، اداره کل آموزش و پرورش استان مرکزی، استانداری مرکزی، سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهرداری اراک، کتابخانه دانشگاه اراک، اداره کل راه و شهرسازی استان مرکزی، شرکت مخابرات، سازمان میراث

فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری، شرکت گاز، امور برق، موزه های اراک، اتوبوسرانی، تاکسیرانی، شرکت راه آهن استان مرکزی و دانشگاه علوم پزشکی و همچنین همه کسانی که در این پژوهش ما را یاری کردند، تشکر می‌نمائیم.

از جناب آقای فرهادی مدیر محترم، سرکار خانم خانقائی و همه عوامل دست‌اندر کار در انتشارات نویسنده تقدیر و تشکر می‌شود.

بطور حتم انجام این پژوهش بدون وجود محیطی آرام در درون منزل امکان‌پذیر نبود. از این بابت مدیون خانواده‌های خویش هستیم و لطف و محبت آنها را ارج می‌نهیم.

دکتر سهراب عسگری

سمیه عبدلی